

ЕВОЛЮЦІЯ ПОНЯТТЯ «МАСОВА КУЛЬТУРА» НА ШЛЯХУ ДО ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОГО СУСПІЛЬСТВА

Гуманітарний інститут Національного авіаційного університету

Розкривається сутність масової культури як особливого суспільного феномену, специфіка її механізмів та алгоритмів розвитку.

Вступ

У суспільстві, що перейшло на новий щабель історичного розвитку, істотно змінюється роль і розширюється коло функцій, які виконуються масовою культурою, що великою мірою пов'язано зі збільшенням числа суб'єктів історичної діяльності, які є носіями цінностей цього типу культури. Зміна економіко-політичного проекту відбилася і на дослідницькій практиці, де масова культура, аналізована раніше в критичному плані, стала розглядатися як утворення історично неминуче, органічно пов'язане з демократичними структурами, що виконує в постіндустріальному суспільстві низку важливих функцій. В умовах існування плюралізму ідеологій необхідність філософського аналізу масової культури як специфічного соціокультурного феномена стає особливо нагальною.

Стрімкий розвиток науки і техніки та супутні йому трансформації суспільства в постіндустріальне та інформаційне безпосереднім чином вплинули і на масову культуру, яка сьогодні імітує креативну активність і складність, претендуючи на здатність формування творчої свідомості. Віртуальна реальність, що стає реальністю споживання, комп'ютерні програми, які визначають алгоритми створення артефактів, за формою наближаються до елітарних, можливості комунікаційних технологій, що розширюють сферу діяльності людини – все це створює ілюзію зростання ролі елітарної культури в рамках постіндустріального суспільства. Тим часом, масова культура не тільки не поступається своїм місцем культурі елітарній, але продовжує здійснювати на неї інтенсивний вплив, виступаючи в епоху сучасності в якості основної форми існування культури.

Незважаючи на те, що в рамках конкретної соціально-політичної та економічної системи масова культура набуває яскраво виражені національні особливості, даний тип культури постає як принципово космополітичний. Володіючи особливими етнонаціональними формами, змістовно масова культура виступає як універсальний культурний проект, як засіб і механізм експансії західної цивілізації. Актуальність даної проблеми обумовлена тією роллю, яку масова культура грає у суспільстві, що швидко глобалізується, а також усвідомленням необхідності збереження базових цінностей національних культур в умовах наростаючої універсалізації культурного життя та формування монокультурного світу.

Постановка завдання

Складність і суперечливість масової культури, її здатність до трансформацій під впливом

соціальних, технічних, естетичних та інших чинників, її реактивна мобільність і чуйність на вимоги цього моменту визначають необхідність теоретичного осмислення цього соціокультурного феномену на новому критичному рівні з урахуванням попереднього досвіду його вивчення у світовій та вітчизняній філософській та культурологічній літературі. Сьогодні є очевидним, що ті теоретичні моделі масової культури, які були народжені філософської та культурологічної думкою початку і середини ХХ століття, явно потребують уточнення в силу перетворення масової культури в феномен глобального масштабу, в поле впливу якого втягнуті мільйони людей у всьому світі, а також тому, що масова культура перетворилася за останні десятиліття в культурну форму, яка грає провідну роль в системі культури постіндустріального суспільства. У цих умовах необхідною передумовою сучасного розуміння масової культури є аналіз еволюції цього поняття в культурно-історичному контексті.

Основна частина

Феномен масової культури звернув на себе увагу дослідників задовго до того, як масова культура придбала чітко окреслені межі. Вже в працях Ж. де Местра, Л.Г.А. Бональда, Е. Берка, А. де Токвіля робиться спроба осмислити феномен омасовління духовного життя і ті наслідки «збоченої рівності», до яких призводить широке поширення різних стереотипізованих артефактів. Перші спроби теоретичного осмислення феномена масової культури відносяться до межі ХІХ-ХХ ст. Вони пов'язані з іменами Г. Лебона, Г. Тарда, З. Фрейда, Л.М. Войтоловського та ін., які розглядали проблему масової культури в тісному зв'язку з процесом переродження громадянського суспільства в масове. Ці питання, перш за все, цікавили Лебона і Тарда, перу яких належать класичні праці з дослідження психології натовпу і мас середини 30-х рр. Масова культура стає предметом аналізу в працях видатного мислителя ХХ ст. Х. Ортеги-і-Гассета, який у своїх класичних працях «Повстання мас» і «Дегуманізація мистецтва» викладає власне теоретичне бачення даного феномена. Згідно з його уявленням, масова культура є не що інше, як культура масової людини, яка впевнена в тому, що може піднятися на вищий щабель соціальної драбини, яка вважає свої бажання і потреби найбільш значущими, а свої уявлення про естетичне і моральні ідеали розглядає як абсолютні [1, 2].

У роки Другої світової війни проблематика масової культури практично не розроблялася, проте з 40-х років ХХ ст. вона стає об'єктом пильної уваги

західних дослідників. В деяких університетах і наукових центрах США, Англії та інших країн створюються центри з вивчення даного феномена, видається велика кількість книжок з проблеми, їй систематично відводиться місце в періодичній пресі. У теоретичному дискурсі західних учених того часу проблема масової культури осмислюється, переважно, гранично критично. Розробляючи питання про природу масового суспільства, представники Франкфуртської школи соціальних досліджень – М. Хоркхаймер, Т. Адорно, Е. Фромм, В. Беньямін, Г. Маркузе – роблять акцент на демонстрації тих негативних моментів, які виявляються в умовах масового суспільства в економіці, політиці і, природно, в духовному житті [3-6]. У їхніх роботах підкреслюється, щомасова культура породжує з неминучістю «людину-локатора» (Д. Рісмен) або «одновимірної людини» (Г. Маркузе), що перебуває в ситуації перманентного відчуження від результатів своєї праці, суспільства і самій себе.

Починаючи з 70-х рр. минулого століття в західній соціологічній і культурологічній літературі з'являється низка праць, де проблема масової культури осмислюється в іншій площині аксіологічного аналізу, ніж та, в якій працювали західні мислителі передвоєнного і післявоєнного періоду. У роботах Д. Белла, Е. Шилза, Ж. Фурастьє, А. Турена, Дж. К. Гелбрейта, Е. Тоффлера, Г. Кана, К.Е. Боулдінга та інших обгрунтовується ідея про те, що перехід суспільства з індустріальної на постіндустріальну стадію розвитку веде до усереднення культури. Внаслідок цього цінності, що були колись лише надбанням еліти, стають доступними загалу, а сама масова культура істотно змінюється, набуваючи рис, які колись були притаманні народній і високій культурі [7-10].

Найбільш ґрунтовно ідея про позитивний вплив масової культури на процес розвитку особистості і становлення демократичних політичних інститутів розроблялася З. Бжезинським, Д. Макдональдом, Б. Розенбергом, Д. Уайтом, Дж. Селдес, Г. Генс, М. Маклюеном. Була створена низка праць, де розкривалися соціальні передумови виникнення масової культури, аналізувалися механізми її розвитку, проводилася диференціація видів і жанрів масового мистецтва, досліджувалася проблема взаємозв'язку масової культури і засобів масової комунікації.

Наприкінці 80-х – на початку 90-х рр. проблема масової культури, а також багато з проблем, пов'язаних з нею опосередковано, привернули увагу постмодерністів, у тому числі Ф. Джеймсона, Р. Барта, Ж. Батая, М. Бланшо, М. Фуко, Ж. Дельоза, Ф. Гваттарі, Ю. Крістевої, Ж. Бодрійяра, С. Жижека, Ж. Дерріда, У. Еко, Ж.-Ф. Лютара та інших, які були стурбовані експансією візуальних форм і жанрів, які витісняють «книжкову» культуру, виникненням реальної можливості формування «керованої маси» за допомогою комунікативних технологій, що створюють власну реальність. Основна теоретико-методологічна засада постмодерністів полягає в тому, що масова культура являє собою той вид реальності, до якого незастосовні класичні схеми

аналізу. Виконуючи спектр суспільно-значущих функцій, вона не може розглядатися в аксіологічній площині, і все викривальні промови на її адресу, строго кажучи, є теоретично неспроможними [11-17].

Нині в західній філософській і культурологічній літературі відсутня єдина точка зору не тільки щодо сутності та історичних передумов виникнення, але і тієї ролі, яку масова культура відіграє в сучасному суспільстві. Різняться і теоретико-методологічні підстави досліджень феномена масової культури, які виконувалися західними авторами з даної проблематики в останні роки. Однак, якщо говорити стосовно домінуючої тенденції, то нею, без сумніву, є тенденція апологетики масової культури. Саме в цьому ключі написані останні роботи одного з видних західних соціологів культури З. Баумана, в подібній же тональності витримані і дослідження К. Гирця та інших зарубіжних філософів і соціологів культури.

У вітчизняній культурологічній науці інтенсивне обговорення проблеми масової культури почалося приблизно в 60-х роках. Спочатку в публікаціях домінували критичні оцінки як самого феномена масової культури, так і тих результатів, які були отримані західними вченими в їх дослідницькому пошуку. У роботах вітчизняних дослідників: Г. Ашина, В. Глазичева, Б. Грушина, Ю. Давидова, Є. Карцевої, А. Кукаркіна, Г. Оганова, Г. Шестакова та інших – масова культура розглядалася як феномен, обумовлений загальною кризою системи капіталізму. Радянські дослідники підкреслювали такі її риси, як ескейпізм, гедонізм, споживчий характер, дискутували із західними дослідниками про можливість застосування терміна по відношенню до соціалістичної культури. Особливу увагу вони звертали на той факт, що масова культура виконує роль засобу, широко використовуваного для маніпуляції масовою свідомістю. Специфіку масової культури вітчизняні вчені бачили також і в тому, що вона створюється спеціалізованим загоном працівників інтелектуальної праці, що використовують при виробництві її артефактів закони соціальної психології, ці артефакти виступають в якості товарів, що мають споживчу вартість.

В даний час проблемою масової культури займаються широкий загал російських, українських та західних вчених. Їх розробки про масову культуру відрізняються світоглядним і методологічним плюралізмом, визнанням факту культурного різноманіття як природного стану культури постіндустріального суспільства. У центрі уваги вчених знаходяться також жанри і типи масової культури, її національні форми [18-21].

Між тим, багато з актуальних питань, пов'язаних з даною проблемою, до цих пір залишаються неопрацьованими. Не визначено належною мірою зміст самого поняття «масова культура», не до кінця вивчена проблема зв'язку і взаємозумовленості масової культури та різних типів суспільства – індустріального, постіндустріального та інформаційного. Непроясненим залишається питання щодо структури, функцій та історичних типів масової культури в суспільстві, ведуться гострі

дискусії щодо характеру масової культури, історичного часу її виникнення і алгоритмів розвитку. Крім того, відсутні роботи, де розглядалася б діалектика масового та елітарного в рамках єдиної національної, в тому числі вітчизняної, культури. Все сказане свідчить, образно кажучи, про «відкритість» проблеми масової культури, яка, як і кілька десятиліть тому, коли почалося вивчення даного феномена у вітчизняній філософській і культурологічній літературі, як і раніше знаходиться в центрі уваги дослідників.

Сутність концепції масової культури, що відповідає сучасному рівню її теоретичного осмислення і синтезує досягнення світової культурологічної науки, можна звести до таких основних положень.

- Масова культура є конкретним історичним явищем, і в силу цієї обставини говорити про випадковість масової культури, про її можливе зникнення в найближчій історичній перспективі неможна, бо масова культура іманентна масового споживчому суспільству, яке сьогодні є реальністю.

- Суб'єктом масової культури виступає особлива професійна група, яка створює артефакти масової культури відповідно до законів соціальної психології та ринкових відносин.

- Носієм цінностей масової культури є людина маси – недиференційований суб'єкт з невираженим особистісним началом, особливостями якого є некритичність сприйняття оцінок, керованість, духовна інфантильність.

- «Масова людина» рекрутується з усіх соціальних верств – починаючи від соціального дна і кінчаючи істеблїшментом, в цьому сенсі масова культура дійсно може розглядатися як феномен, що володіє ознаками загальності. Ця загальність масової культури надає її характеристикам абсолютну домінуючість, а той культурний ідеал, який сформувався в класичний період інтелектуальної історії Європи, витісняється і пригнічується.

Висновки

Масова культура, що виникає в умовах індустріального суспільства, у міру переходу соціально-економічної системи на іншу – постіндустріальну – стадію розвитку, модифікується і набуває інші форми, змінюючи свою соціальну роль і розширюючи коло виконуваних функцій. Нині

масова культура закріплює існуючу в суспільстві соціальну ієрархію через символічно значуще культурне споживання і сприяючи стабілізації суспільної системи. В якості основних носіїв цінностей масової культури в постіндустріальному суспільстві виступають ті суб'єкти історичної діяльності, які відчужені від структур управління економікою нового типу і змушені відповідати стратегіям підпорядкування і «включення у взаємодію» (М. Кастельс). Широке поширення масової культури пов'язані із змінами в механізмах трансляції культурних цінностей, в механізмах соціальної адаптації, соціальної рекреації, соціокультурної ідентифікації.

Список літератури

1. Ортега-и-Гассет Х. Восстание масс. – Самара: Бахрах, 1998. – 592 с.
2. Ортега-и-Гассет Х. Дегуманизация общества. – М.: Радуга, 1991. – 639 с.
3. Хоркхаймер М., Адорно Т.В. Диалектика Просвещения. Философские фрагменты. – М.; СПб.: Медиум, Ювента, 1997. – 326 с.
4. Маркузе Г. Эрос и цивилизация. Одномерный человек: Исследование идеологии развитого индустриального общества. – М.: Изд-во АСТ, 2003. – 526 с.
5. Фромм Э. Бегство от свободы. – М.: Прогресс, 1990. – 328 с.
6. Фромм Э. Иметь или быть? М.: Наука, 1990. – 346 с.
7. Тоффлер А. Футурошок. – СПб.: Лань, 1997. – 464 с.
8. Тоффлер Э. Третья волна. – М.: АСТ, 1999. – 784 с.
9. Тоффлер Е. Новая парадигма власти: Знания, богатство и сила. – К.: Акта, 2003. – 688 с.
10. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество: Опыт социального прогнозирования. – М.: Academia, 1999. – 956 с.
11. Лиотар Ж.-Ф. Состояние постмодерна. – М.; СПб.: Ин-т эксперим. социологии; Алетейя, 1998. – 160 с.
12. Козловски П. Современность постмодерна // Вопросы философии. – 1995. – №10. – С. 85-95.
13. Бодрийар Ж. Соблазн. – М.: Ad Marginem, 2000. – 318 с.
14. Кристева Ю. Избранные труды. Разрушение поэтики / Пер. с франц. – М.: РОССПЭН, 2004. – 656 с.
15. Батай Ж. Проклятая часть: Сакральная социология. – М.: Ладомир, 2006. – 742 с.
16. Тард Г. Мнение и толпа. – М., 1998. – 446 с.
17. Деррида Ж. Состояние постмодерна. – СПб., 1998. – 185 с.
18. Массовая культура России конца XX века. – СПб.: Лань, 2001. – 627 с.
19. От массовой культуры к культуре индивидуальных миров: новая парадигма цивилизации. М., 1998. – 239 с.
20. Разлогов К.Э. Дар или проклятье. Мозаика массовой культуры. – М., 1994. – 260 с.
21. Теплик К.Т. Все для всех: массовая культура и современный человек. – М., 1996. – 310 с.

О.В. Кононенко

ЭВОЛЮЦИЯ ПОНЯТИЯ «МАССОВАЯ КУЛЬТУРА» НА ПУТИ К ПОСТИНДУСТРИАЛЬНОМУ ОБЩЕСТВУ

Раскрывается сущность массовой культуры как особого общественного феномена, специфика ее механизмов и алгоритмов развития.

O. Kononenko

EVOLUTION OF THE CONCEPT "MASS CULTURE" ON THE WAY TO POSTINDUSTRIAL SOCIETY

The state reveals the essence of mass culture as a special public phenomenon, special features of its mechanisms and algorithms of development.